

Qədimlərdən gələn müdrik səslər: “Nibelunqlar” və “Kitabi-Dədə Qorqud”

Qədim eposlar malik olduqları zəngin məlumatlarla, kəşf olunmasını gözləyən simvollarla bir çox elm sahəsi üçün zəngin mənbədir. Cəmiyyət nə qədər müasirləşsə də, münasibətlərdə texnologiya ön plana keçsə də, üstünlük qazansa da, böyük araşdırmalar kiçik statuslarla, səthi aforizmlərlə əvəzlənsə də, qədim eposlar öz sanbalını və əhəmiyyətini saxlamaqda davam edir. Əgər simvolik dillə təsvir etsək, onda eposlar tikintisi hələ də sual yaradan qədim abidələrə bənzətmək olar. Necə ki, Stonehenge, qədim Misir məbədləri, ehramları və s. öz sirrini qorumaqla yanaşı, insanları uca məqsədlərə, dərin mənalara çağırır, eləcə də qədim eposlar yalnız bir xalqın deyil, bütöv bəşəriyyətin tarixini, inkişaf mərhələlərini özündə ehtiva etdirir və insanı öz kökünə, əsl mahiyyətinə qaytarır.

Bəzən mütəxəssislər qədim tikililər arasında mistik bir əlaqənin mövcudluğunu axtarmaqla bütün yer kürəsində və kainatdakı harmoniyanın varlığını təsdiqləməyə çalışırlar. Maraqlıdır ki, bir çox hallarda buna nail olurlar. Məsələn, Meksika, Tibet, Misir ehramları, Stounheng və Bermud adaları arasında əlaqələr barədə müxtəlif fikirlər söylənilir, tezislər irəli sürülür. Eləcə də qədim eposlar sanki bəşəriyyətin tarixinin pazılları, mozaika şəklində ifadəsidir. Bu bütöv mənzərəni görmək üçün onların mahiyyətindəki ümumi qanunauyğunluğu kəşf etmək və hissələri müvafiq şəkildə düzmək lazımdır. Təsadüfi deyil ki, Azərbaycan alimi Kamal Abdulla "Odissey"nin və "Dədə Qorqud"un qəhrəmanları, yaranmış situasiyalar arasında maraqlı paralellər aparır. Yaxud ingilis ədəbiyyatşünası Sesil Moris Boura da aralarındakı uzaq məsafəyə baxmayaraq İrland qəhrəmanlığı nəğmələri ilə "Koroğlu" arasında bənzər məqamların olmasından danışır. Təbii ki, söhbət yalnız zahiri deyil, həm də mahiyyət üzrə bənzərlikdən gedir. Biz isə öz araşdırmamızda iki epos: qədim german eposu "Nibelunqlar" və oğuz-türk eposu "Kitabi Dədə Qorqud" arasında müqayisə aparacağıq. Onu da əlavə edək ki, hər iki epos əvvəlcə şifahi yaranıb, sonradan qələmə alındığına və geniş bir coğrafi məkanı əhatə etdiyinə görə, onların fərqli nüsxələri məlumdur. Biz nüsxələrin, fərqlərin detallarına varmadan, yalnız hər iki eposun eyni ideyanın təzahürü olması qənaəti ilə bir neçə prinsiplə məsələnin üzərində duracağıq.

Eposlar - xalqın özünü təsdiqinin ifadəsi kimi

Tədqiqatçıların fikrinə görə, hər xalqın eposu olmur. Qəhrəmanların şəninə nəğmələr qoşulsa da, nağıllar, dastanlar söylənsə də, bu, hər zaman epos səviyyəsinə qədər qalxmayıb. Məsələn, Boura belə hesab edir ki, qədim çinlilərin və qədim yəhudilərin eposu olmayıb. Əvəzində, elə xalqlar var ki, eposları ümumbəşəri irs hesab olunur.

Eposlarda diqqətə cəlb edən detallardan biri insanların tilsimlə, fəvqəlvüvvələrlə sıx əlaqəli, hətta iç-içə olmalarıdır. "Nibelunqlar"da Ziqfrid əjdaha Fafnirə, "Kitabi-Dədə Qorqud"da isə Basat Təpəgözlə vuruşaraq el-obasını bələdən - tilsimdən xilas edir. Düzdür, Ziqfridin əldə etdiyi üzük, Basatın əldə etdiyi üzükdən daha böyük gücə sahibdir. Amma əhəmiyyətli haldır ki, Ziqfridin üzüyü nəinki onun, hətta xalqın bəlasına səbəb olur. Xalqını bir tilsimdən qurtaran qəhrəman onu başqa bir bəlaya düşür edir. Bu isə deməkdir ki, tilsimdən Adəm övladına yalnız lənət gələ bilər, insanların xoşbəxtliyi tilsimdə deyil, öz gücünə və ağılına güvənindədir. Təsadüfi deyil ki, hər iki eposda təktarıçılığın - german xalqlarında xristianlıq, oğuzlarda isə islamın yeni yayıldığı, eyni zamanda hələ ənənəvi inancın qaldığı və aralarında gizli bir mübarizənin davam etdiyi bir dövr təsvir edilir. Burada diqqət mərkəzində hər hansı dini mərasim, öhdəçilik, zahirilik deyil, məhz həqiqi iman, əqidə durur.

Eposlar xalqın məhz xalq kimi formalaşması prosesini təsvir edir. Hər ikisində də diqqət cəlb edən məsələ bəla gələndə, yaxud qələbə və sevincli günlərdə bütün xalqın öz lideri ətrafında birləşməsidir. Yəni eposlarda gücün məhz birlikdə olması ideyası durur. Həm "Nibelunqlar", həm də "Kitabi-Dədə Qorqud" öz bölgəsində məhz nüfuz və söz sahibi olan xalq haqqında epos - epik poemadır və əsasən igidliyin, hünərin, mərdliyin tərənnümüdür. Tarixə nəzər salanda belə qənaətə gəlmək olur ki, qəhrəmanlıq bir xalqın özünü təsdiq prosesinin stimulu, təkanıdır. Təsadüf deyil ki, eposların əsas spesifik xüsusiyyətlərindən biri məhz qəhrəmanlara oxunan alqış dolu nəğmələr və ya ağılardır. Məsələn, "Kitabi-Dədə Qorquddə" Qanturalı hər üç cəngavərlə mübarizədən öncə onun şəninə nəğmə oxunur. Düzdür, qəhrəmanlıq bir şəxsin adı ilə bağlı olur, lakin unutmamaq lazımdır ki, bu şəxsi yetişdirən xalq və mühit, şərait var. Başqa sözlə desək, qəhrəmanlara əbədiyyət verən yəni də xalqdır. Əslində xalqın qəhrəmana ehtiyacı var, çünki o, idealdır, ruh yüksəkliyinin təminatçısıdır. O özü bir növ xalqı bir yerə toplayan nüvə rolunu oynayır. Eposlar məhz bütün bunları kompleks şəkildə tərənnüm edən bir ədəbiyyat nümunəsidir. Başqa sözlə desək, eposlar istər dinc zamanlardakı həyatında, istər qonşu xalqlarla münasibətlərində, istərsə də, döyüşlərdə öz üslubu və inkişaf xətti olan xalqın mədəni inkişafının təzahürüdür.

Epos-müdrikliyin tərənnümü

Bəli, tarixən də məlumdur ki, bir millətin və ya xalqın taleyində ayrı-ayrı şəxsiyyətin müstəsna rolu ola bilər. Hətta belə düşünmək olar ki, eposlar məhz bu həqiqəti vurğulayan, yəni bir şəxsiyyətin öz millətinin taleyindəki rolunun əhəmiyyətini göstərən nəğmədir. Təsadüfi deyil ki, eposlardakı qəhrəmanların adları da onların missiyasının ifadəsidir. Nümunə olaraq, "Nibelunqlar"da Ziqfridi (Siegfried - sieg - qələbə, fried - sülh), Brünhildanı ("döyüşə hazır" və ya "silahlı cəngavər qadın"), yaxud "Kitabi-Dədə Qorqud"da qəhrəmanların öz adlarını öz hünərləri ilə qazanmasını göstərmək olar. Yəni bu şəxslər məhz öz millətləri üçün daha yüksək və ali bir qüvvə tərəfindən seçilmiş insanlardır. Buna görədir ki, Bouranın da qeyd etdiyi kimi, qəhrəmanların yüksək keyfiyyətləri onların təbii xüsusiyyətləridir, çünki onlar məhz yaradılışdan müəyyən missiya üçün yaradılıblar.

Müəyyən mənada bunu Yaradanın insanların, hətta xalqların talelərində müxtəlif şəkildə iştirak edib onları idarə etməsidir. Düzdür, qədim dövrdə bu müdaxilə, istiqamətləndirmə, insan və Yaradanın iradəsinin qarşılaşması, hətta çarpışması daha tez-tez və aydın şəkildə göstərilirdi. Elə Homerin "İliada"sındakı, yaxud "Odyssey"indəki hadisələri xatırlamaq yetər. Başqa sözlə desək, qəhrəmanlar bir növ tanrılar və insanlar arasında bir medium, vasitəçidirlər. Bəlkə də buna görə, hələ antik dövrdən filosoflar qəhrəmanları daha yüksək kateqoriyalı insan hesab etmiş və onların xüsusi hörmət və münasibətə layiq olduqlarını vurğulamışlar.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, qəhrəmanlar hər nə qədər təkbaşına xalqın taleyində həlledici rol oynasalar da, onlar cəmiyyət arasındadırlar, xalqın içindədirlər, onların sevdiyələri qadın, onları sevən valideynləri var. Onlar sadə insanlardır. Bu, təsadüfi deyil. Qeyd etdiyimiz kimi onlar xalqı birləşdirən, cəmiyyəti möhkəmləndirən nüvədirlər. Bu nüvənin yaradılışdan aldığı keyfiyyətlərinə tilsim, dünya malına hərislik, ən dəhşətli halda isə yalan, satqınlıq qarışanda bütün orqanizm dağılır. Məgər Ziqfridin Brünhildaya qarşı elədiyi ilk baxışda xırda xəyanəti onun qəhrəmanlıq obrazını dağıdan və bunun ardınca bütün Burqundiya nəslini və 4 imperiyanı çökdürən səbəb olmadımı? Məntiqli bir nəticədir: bir qəhrəman bir xalqın taleyini həll edirsə, onun məhvi də həmin xalqın məhvinə gətirməlidir. Təbii ki, burada söhbət məhz mənəvi məhvdən gedir, çünki fiziki məhv qəhrəmanın obrazını yalnız ucaldır.

Yeri gəlmişkən, burada iki epos arasında əhəmiyyətli bir fərqə diqqət çəkək. "Nibelunqlar" bir qəhrəman haqqında poemadır - onun doğulmasından tutmuş ölümünə və övladının gələcəyinin həllinə qədər tarixi bir dövrü əhatə edən poetik nəqldir. Burada başqa qəhrəmanlar olsalar da, onlar Ziqfrid obrazının açılmasına xidmət edirlər.

"Kitabi-Dədə Qorqud"da isə hər boyun öz qəhrəmanı var. Bütün boyların qəhrəmanları oğuz elinin bəyləridir və hər boy özlüyündə ayrıca bir eposdur. Belə düşünmək olar ki, qəhrəman bütün eldir. Başqa bir ümumi qəhrəman da Dədə Qorquddur. Düzdür, Dədə Qorqud iti ağıl nümayiş etdirməkdən başqa özü hər hansı xüsusi qəhrəmanlıq göstərmir, onun şəninə hər hansı nəğmə oxunmur, alqış deyən də, ağı söyləyən də onun özüdür. Sanki adı kimi odlu bir ruh olub (Qor - od, qud - ruh) oğuz elinin üzərində dolaşır, onu öz müdriqliyi ilə istiqamətləndirir, bələli günlərində dəyərli məsləhətlər verir, dəstək durur, sınağa çəkilən qəhrəmanları sınağa qoymur. Belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" bir eli-obanı, bir xalqı formalaşdıran, özünü təsdiq etdirən müdriqlik haqqında eposdur. Əslində "Nibelunqlar"ın mahiyyətinə baxanda eyni mənzərə ilə qarşılaşırıq. İnsanların tanrıları fərqlidir - kimi bütələrə, kimi mistik qüvvələrə, kimi də tək Allaha səcdə etməsinə baxmayaraq ümumi bir tək həqiqət sabitdir və xalqın əmin-amanlığı üçün vacibdir - ədalət və müqəddəslik duyğusu. "Köhnə tanrılar", bir tərəfdən insanların "köhnə tanrıların qızılları ilə yeni tanrı qarşısında səcdə etməklərini" müşahidə edirlər, amma digər tərəfdən onları yanlış addımlardan - dünya malına aludəçilikdən qorumağa çalışırlar. Təsadüfi deyil ki, eposlarda qəhrəmanların uşaqlıq və yeniyetməlik çağlarında qeyri-insani bir qüvvənin yanında böyüməsi, dünyanı, insanları onun təqdimatında öyrənməsi sanki bir qanunauyğunluqdur. Nümunə olaraq, Axillesi böyüdən Xironu, yaxud bütün səyahətlərində Odiseyi qoruyan Afinanı göstərmək olar. Məşhur Nibelunq xəzinəsinin sahibi Alberixin qardaşı dəmirçi Regin Ziqfridi böyüdür, tərbiyə edir, ən yüksək dəyərlərə hörmət etməyi öyrədir, daha vacibi isə adi insanların istək və zəifliklərindən uzaq tutmağa çalışır. Amma onun adi insanların ehtiraslarına tutulduğunu və artıq dönməz yola girdiyini görəndə onu tərک edir. Bununla da Ziqfridin bələləri başlayır. Burada əhəmiyyətli bir məqam da var: Ziqfridin dastanlara düşəcək qəhrəmanlığı - Fafnirə qalib gəlməsi, xalqın səmimi sevgisini qazanması məhz insanların ən böyük zəifliyi olan - var-dövlət, ad-san və şan-şöhrət hərisliyi qarşısında güzəştə gedir. Meydana yalanlar, xəyanətlər, hiylələr girir və Nibelunqların xəzinəsi və üzüyü geri qaytarılana qədər davam edir.

Hər iki eposda diqqəti çəkən daha bir detal isə qəhrəmanın həyat yoldaşının kimliyidir. Əvvəla, bu qadınlar öz gözəlliyi və xanımılığı ilə el-oba içində fərqlənirlər. İkincisi isə onlar öz igidliyi və mərdliyi ilə ad-san qazanır, oğlanlara meydan oxuyurlar. Məsələn, "Nibelunqlarda"ki valkiriyə (pəhləvan qadın) Brünhilda özü skandinaviya əfsanələrinin, "Baş Edda"nın qəhrəmanıdır və haqqında nəğmələr qoşulub.

O, mərdidir və Ziqfridə namərdliyi bağışlamır. Maraqlıdır ki, Ziqfridin qətlinin və Brünhildanın özünün ölümünün səbəbi məhz bu namərdlik olur. Ali duyğular alçaq hisslərlə bir araya sığmır və insanlıq Tanrı qəzəbinə tuş gəlir.

"Dədə Qorqud"da da qadınlar hünərli və öz gələcək həyat yoldaşlarına ən böyük dəstəkdirlər. Sarı donlu Selcan xatunun təsvirində deyilir: "Məgər Trabuzan təkürünün bir əzmi-görklü məhəbub qızı vardı. Sağına-soluna iki qoşa yay çəkərdi. Atduğı ox yerə düşməzdə". Eyni təsvir Banuçiçəyə də aiddir. Ən vacibi isə igidliyinə görə elin neçə oğlanından artıq olan bu qadınlar öz ərlərinə hörmət və itaət edirlər. Bu, kor bir itaət deyil! Məsələn, Selcan xatun Qanturalıya öz sədaqətini sevgi dolu sözlərlə, səmimi andlarla inandıra bilməyəndə silaha - oxa əl atır, zəiflik göstərmir! Bu, öz gücünü daha böyük və müdrik bir qüvvəyə qatmaqdır.

Hər iki eposda rast gəlinən bu detal bir neçə əhəmiyyətli məsələni vurğulamış olur. Əvvəla, ailənin məhz bir-birinə tay olan, yalan və hiylədən uzaq olan gənclərin arasında qurulması və bununla da gələcək nəslin cırlaşmaqdan qorunması; ikincisi, ailənin möhkəmliyinin ər və arvadın bir-birinə dəstək və arxa ola bilməsindən asılı olması. Hər ikisi sağlam və möhkəm cəmiyyətin göstəriciləridir.

Maraqlıdır ki, eposlarda bəzən qəhrəmanlar ölsələr də, yaxud satqın tərəfindən qətlə yetirilsələr də, onların adı, nümunəsi qalır. Boura yazır: "Qəhrəman insan nəslinə məxsus möhtəşəmliyi artırır və göstərir ki, o, hansı hünərlərə qadırdır; o, başqaları üçün insan təcrübəsinin hüdudlarını genişləndirir və öz idarəolunmaz həyat gücü ilə onların gözündə həyatın dəyərini artırır. Hər nə qədər adi insanlar özlərinin bu ideala bənzəmədiyini hiss etsələr də, ona hörmət edirlər, çünki o, hətta ən təvazökar və itaətkar adamı da cəlb edən macərə və həyəcan, eyni zamanda şöhrətin imkanlarını açırdı". Yəni söhbət ayrı-ayrı şəxsiyyətdən deyil, təməldə duran ilahi həqiqət və ədalətdən gedir. Belə olan halda, eposların tərənnüm elədiyi də məhz bu prinsiplərə dayanan qəhrəmanlıq olduğu qənaətinə gəlinir.

Eposun musiqisi

Heç bir epos müharibə prosesində yaranmır. Adətən döyüşlər zamanı əvvəlki zəfərlər haqqında nəğmələr oxunur və onlara istinadən qəhrəmana tərifnamələr deyilir. Döyüşlərdən sonra isə onun haqqında yeni nəğmələr, dastanlar qoşulur. Eposlar məhz dinc zamanların və diqqətin hərbdən, döyüşlərdən sülhə, sakit həyata yönəlməyin məhsuludur. Təsədüfi deyil ki, eposlarda hər nə qədər əfsanə qarışığı olsa da, onlar bir tərəfdən gerçək tarixi salnamə olmaq iddiasındadırlar, digər tərəfdən, bir ədəbiyyat nümunəsidir. Eyni zamanda, bu poeziya nümunəsi musiqi, daha doğrusu, avazla müşayiət olunur. Həm də adi deyil, ilahi bir avazla. Əgər qəhrəman taleyin hökmü ilə, ilahi qanunlarla yaşayır, tanrının köməyi ilə şərə qalib gəlsə, bu, yalnız ilahi səslə bir xeyir-dua olmalıdır. Bu, yerlərdəki haqq əmələ göylərin əks-sədası olmalıdır.

"Nibelunqlar"da nəgmə arfanın, "Dədə Qorqud"da isə qopuzun müşayiəti ilə oxunur. Niyə məhz bu alətlər? Çünki hər ikisi müqəddəs musiqi aləti hesab edilir. Bununla da bir növ dastanın sadəcə bir rəvayət deyil, Haqdan alınan bir həqiqətə malik olduğunu vurğulanır.

Qədim və orta əsrlərdə yaradılmış sənət əsərlərində adətən tanrıları və ya qəhrəmanları mədh edən mələklər əllərində arfa təsvir olunurlar. Səsin təmizliyinin, paklığının, yerlə göy arasındakı harmoniyanın, ülviliyin rəmzi olan arfa mələklər aləti hesab edilir. Təsədüfi deyil ki, Bibliyada da bir neçə dəfə arfa xatırlanır. Həmin ayələrə istinad edən Yelena Uayt yazır: "Səcdə edənlər Allahı arfa və kimvallahla təsbih edirdilər; musiqi bizim ibadətimizdə öz yerini tutmalıdır (Yev. 500, 501 (1898)). Lakin arfa həm də qəhrəmanların mədhi üçündür, çünki bu qəhrəmanlıqlar məhz Tanrının köməyi ilə və Onun adı naminə edilir. Uayt yazır: "İsa sağ əli ilə qalibin başına şöhrət çələngi qoyur... Hər birinə həm də qalibin palma budağı və parıldayan arfa verilir. Sonra musiqini idarə edən mələklər işarə edən kimi hər əl ustalıqla tellərə dəyir və ecazkar musiqi səslənir". Digər maraqlı bir fakt isə arfanın məhz döyüş yayından düzəldilməsidir. Başqa sözlə desək, arfa hadisələrdəki müqəddəsliyi və ucalığı tərənnüm edən bir alətdir. Bu, döyüş də ola bilər, sevgi də. Yetər ki, Allah tərəfindən xeyir-dua verilmiş olsun. Belə olan halda, arfanı müəyyən mənada Allahın xeyir-duasının səslənməsi də adlandırmaq olar.

Eyni missiyanı "Dədə Qorqud"da qopuz yerinə yetirir. Qopuzun etimoloji mənələrindən birinə görə qopqədim türkcədə "ucalıq", "yüksəklik", uz isə "avaz", "sehrli musiqi ahəngi" deməkdir. Dədə Qorqud igidlik göstərən oğula qopuzla nəgmə deyə-deyə ad qoyur, soy soylayır, Allahın xeyir-duasını səsləndirir. Qopuzun müqəddəsliyi, toxunulmazlığı bütün el tərəfindən qəbul edilir. "Uzun Qoca oğlu Səgrək boyu"nda bir igidin digərinə qılınc qaldırmamasını belə izah edir: "Mərə kafir, dədəm Qorqudun qopuzu hörmətinə çalmadım. Əgər əlində qopuz olmasaydı, aqam başıyçün, səni iki para edərdim". Qopuzun yüksək missiyasındandır ki, hər adam ona əlini vura bilməz, ona yaxın dura bilməz. Qopuz müqəddəs and yeridir. Əfsanələrdən məlum olduğuna görə, qopuz məhz vergi verilən - Allahın seçdiyi bəndələrə verilir.

Eposlar bir xalqın qopuzla, arfa ilə nəql edilən müqəddəs səhifələridir. Bu səhifələr bələlərini və zəfərlərini, sevgisini və qisasını tərənnüm edə-edə həmin xalqın kimliyinin formalaşmasına şahidliyini

təsdiqləyir. Yarı tilsim, yarı iman, yarı mübarizə, yarı eşqlə dolu eposlar hər nə qədər bir xalqın keçmiş səhifələri haqqında oxunan nəğmə olsalar da, onlar bu gün oxunmaq üçün nəzərdə tutulublar.

Eposlar həm də bir xalqın öz Yaradanı ilə ən sıx təmas anlarının ifadəsidir. Belə təmas anları hər xalqa qismət olmur, qismət olubsa, hər xalq ondakı ilahi hikmətdən aldığı enerji ilə öz varlığını əsrlər boyu qoruyub saxlaya bilmir. Həm "Nibelunqlar", həm də "Kitabi-Dədə Qorqud"un bugünkü aktuallığı hər iki xalqın o zamanlar dərk elədiyi hikmətin qədrini hələ də bilməsinə bir sübutdur.

Bünyadzadə Könül
fəlsəfə elmləri doktoru